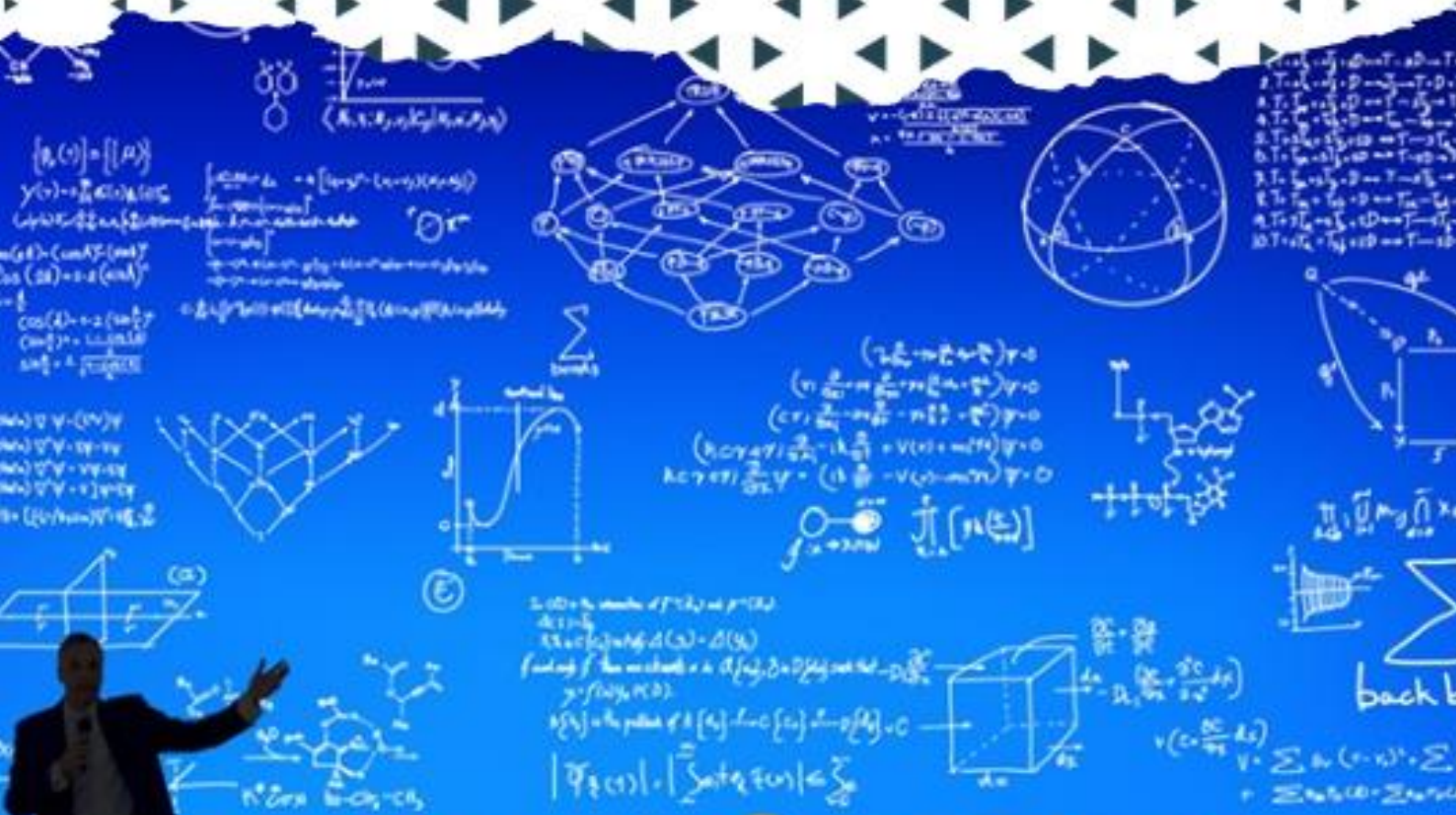

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA'LIM: MUAMMO VA YECHIMLAR ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Google Scholar zenodo OpenAIRE

+998335668868

<https://innoworld.net>

2026

**«INNOVATIVE WORLD» ILMIY TADQIQOTLARNI QO'LLAB-
QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOTLAR: MUAMMO VA
YECHIMLAR» NOMLI 2026-YIL № 3-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

BOZOR HAJMINI ANIQLASHDA EKONOMETRIK MODELLARDAN FOYDALANISH

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti «Oliy matematika» kafedrasida assistenti

Xakimova Ma`mura Muxammadiyevna

E-mail:mamurah1983@gmail.com

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Otaboyeva Kamola G`ayrat qizi

E-mail:kamolaotaboyeva045@gmail.com

Kirish. Mazkur tezisda bozor hajmini aniqlashning nazariy asoslari, ekonometrik modellar turlari hamda ularni amaliy qo'llashning afzalliklari tahlil qilinadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar va tashkilotlar uchun bozor hajmini to'g'ri aniqlash muhim strategik ahamiyatga ega. Bozor hajmi — bu ma'lum vaqt oralig'ida ma'lum bir mahsulot yoki xizmat uchun mavjud bo'lgan umumiy talab miqdorini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkichdir. Bozor hajmini aniqlash korxonalarga ishlab chiqarish hajmini rejalashtirish, marketing strategiyasini ishlab chiqish, investitsiya qarorlarini qabul qilish hamda raqobat muhitini baholashda muhim yordam beradi.

An'anaviy usullar ko'pincha statistik kuzatuvlar yoki ekspert baholariga asoslangan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy tahlilda ekonometrik modellar keng qo'llanilmoqda. Ekonometrika iqtisodiy nazariya, matematika va statistik usullarni birlashtirib, iqtisodiy jarayonlarni miqdoriy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli bozor hajmini aniqlashda ekonometrik modellardan foydalanish natijalarning aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Bozor hajmining iqtisodiy mohiyati. Bozor hajmi iqtisodiyotda talabni ifodalovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. U ma'lum bir mahsulot yoki xizmatning iste'molchilarga qanchalik kerakligini va bozor imkoniyatlarini aks ettiradi. Bozor hajmi ko'pincha quyidagi ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi:

- mahsulot sotish hajmi
- iste'molchilar soni
- o'rtacha xarid miqdori
- bozor sig'imi

Bozor hajmini aniqlashda turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Ularga quyidagilar kiradi:

1. Aholining daromad darajasi
2. Mahsulot narxi
3. iste'molchilarning didi va afzalliklari
4. raqobatchilar soni
5. marketing faoliyati
6. iqtisodiy sharoitlar

Agar bozor hajmi noto'g'ri baholansa, korxonalar ishlab chiqarish hajmini noto'g'ri rejalashtirishi mumkin. Bu esa ortiqcha ishlab chiqarish yoki aksincha, talabni qondira olmaslik kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ilmiy asoslangan usullardan foydalanish zarur.

Ekonometrik modellar va ularning ahamiyati. Ekonometrik modellar iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni matematik tenglamalar orqali ifodalashga yordam beradi. Ular statistik ma'lumotlar asosida tuziladi va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash imkonini beradi.

Bozor hajmini aniqlashda ko'pincha regressiya modellari qo'llaniladi. Regressiya tahlili yordamida talab hajmi va unga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi.

Masalan, bozor hajmini aniqlash uchun quyidagi oddiy regressiya modeli qo'llanishi mumkin:

$$Q = a + b_1P + b_2Y + b_3A + \varepsilon$$

Bu yerda:

Q- mahsulotga bo'lgan talab (bozor hajmi)

P- mahsulot narxi

Y- iste'molchilarning daromadi

A- reklama xarajatlari

a, b₁, b₂, b₃- model parametrlari

ε — tasodifiy xatolik

Mazkur model orqali har bir omilning talab hajmiga qanchalik ta'sir qilishi aniqlanadi.

Ekonometrik modellar yordamida quyidagi vazifalar bajariladi:

- bozor hajmini prognoz qilish
- talab elastikligini aniqlash
- marketing strategiyasini optimallashtirish
- investitsiya qarorlarini asoslash

Bozor hajmini baholashda ekonometrik yondashuvlar. Bozor hajmini aniqlashda bir nechta ekonometrik yondashuvlardan foydalanish mumkin.

1. Vaqt qatorlari modeli

Vaqt qatorlari modeli ma'lum davr davomida kuzatilgan ma'lumotlar asosida bozor hajmini prognoz qilishga yordam beradi. Bu usulda talabning vaqt bo'yicha o'zgarishi tahlil qilinadi.

Masalan:

- trend tahlili
- mavsumiylik tahlili
- ARIMA modellari

Ushbu modellar yordamida kelajakdagi bozor hajmini oldindan baholash mumkin.

2. Ko'p omilli regressiya modeli

Ko'p omilli regressiya modeli talabga ta'sir etuvchi bir nechta omillarni bir vaqtning o'zida tahlil qilish imkonini beradi.

Masalan:

- narx
- daromad
- reklama
- raqobat darajasi

Bu model yordamida har bir omilning bozor hajmiga ta'siri miqdoriy jihatdan aniqlanadi.

3. Panel ma'lumotlar modeli

Panel ma'lumotlar modeli vaqt va hudud kesimida olingan ma'lumotlarni birlashtiradi. Bu usul turli hududlarda yoki bozor segmentlarida talab o'zgarishini tahlil qilishda foydali hisoblanadi.

Ekonometrik modellarni qo'llashning afzalliklari. Bozor hajmini aniqlashda ekonometrik modellarni qo'llash bir qator afzalliklarga ega:

Birinchidan, ular iqtisodiy jarayonlarni miqdoriy baholash imkonini beradi. Bu esa qaror qabul qilish jarayonini ancha aniq qiladi.

Ikkinchidan, ekonometrik modellar yordamida kelajakdagi bozor hajmini prognoz qilish mumkin. Bu korxonalariga strategik rejalashtirishda katta yordam beradi.

Uchinchidan, modellar yordamida turli omillarning talabga ta'siri aniqlanadi. Natijada korxonalar marketing strategiyasini samarali ishlab chiqishlari mumkin.

To'rtinchidan, ekonometrik modellar risklarni kamaytirishga yordam beradi. Chunki qarorlar ilmiy asoslangan hisob-kitoblarga tayangan holda qabul qilinadi.

Amaliy qo'llash imkoniyatlari

Ekonometrik modellar quyidagi sohalarda keng qo'llaniladi:

- sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni rejalashtirish
- marketing tadqiqotlarida
- davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirishda
- investitsiya loyihalarini baholashda

Masalan, yangi mahsulot bozorga chiqarilishidan oldin talab hajmini aniqlash uchun ekonometrik model tuziladi. Model orqali narx o'zgarishi yoki reklama xarajatlarining oshishi talabga qanday ta'sir qilishini aniqlash mumkin.

Xulosa

Bozor hajmini aniqlash korxonalarining samarali faoliyat yuritishi uchun muhim iqtisodiy vazifalardan biridir. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida an'anaviy baholash usullari ko'pincha yetarli aniqlik bermaydi. Shu sababli ekonometrik modellarni qo'llash zarur.

Ekonometrik modellar iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, talabni prognoz qilish hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi. Regressiya modellari, vaqt qatorlari tahlili va panel ma'lumotlar usullari bozor hajmini aniqlashda keng qo'llaniladi.

Shunday qilib, ekonometrik modellar bozor tahlilining ilmiy asoslangan usullaridan biri bo'lib, u korxonalariga bozor imkoniyatlarini aniq baholash va samarali iqtisodiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov Q.X. **Mehnat iqtisodiyoti**. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Axmedov D.Q., Jo'rayev T.T. **Ekonometrika asoslari**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
3. Axmedov M.S. **Bozor iqtisodiyoti nazariyasi**. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
4. Berdimuhamedov A.A. **Marketing tadqiqotlari**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
5. Isroilov B.I. **Ekonometrika fanidan o'quv qo'llanma**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
6. Karimov I.A. **O'zbekiston bozor munosabatlariga o'tish yo'lida**. – Toshkent: O'zbekiston, 1995.
7. Qosimov S.S. **Marketing asoslari**. – Toshkent: Sharq, 2018.
8. Raximov T.R. **Iqtisodiy tahlil asoslari**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
9. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. **Iqtisodiyot nazariyasi**. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
10. To'xtaliyev N.X. **Ekonometrika va iqtisodiy modellashtirish**. – Toshkent: Fan, 2017.
11. Umarov B.A. **Bozor iqtisodiyoti asoslari**. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.